

ΕΙΡΗΝΗ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ-ΜΑΡΟΥΔΗ

ΓΥΝΑΙΚΕΣ

ΣΤΗΝ ΕΞΟΡΙΑ

ΚΕΔΡΟΣ

300

A3/f

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑ

Ἐξώφυλλο
ANNA KINΔYNH

Α.Σ.Κ.Ι. ἀριθ. εισαρχομ.....
13598

ΕΙΡΗΝΗ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΣΤΗΝ ΕΞΟΡΙΑ

ΚΕΛΡΟΣ 1979

Αυτή τήν ὥρα θυμᾶμαι
τά πάντα καί τοὺς πάντες
μέ ὄλες μου τίς ἴνες
μέ ὄλα μου τὰ σπλάχνα

Π. ΝΕΡΟΥΔΑ

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Τό πρῶτο μέρος αὐτοῦ τοῦ «ἡμερολογίου» ἐκδόθηκε τό 1964 στίς Ἀνατολικές χῶρες, ἀπό τίς «Πολιτικές καί Λογοτεχνικές Ἐκδόσεις» σέ 2.000 ἀντίτυπα, μέ τόν τίτλο «Γυναῖκες στήν ἐξορία» καί μέ ψευδώνυμο συγγραφέα Ἑλένη Λεύκα.

Ἦταν, ἴσως, ἀπ' τά πρῶτα ντοκουμέντα πού ἐβλεπαν τό φῶς, μέ θέμα τή ζωή τῶν φυλακῶν καί τῆς ἐξορίας στόν τόπο μας καί, νομίζω, τό πρῶτο πού ἀναφερόταν στή ζωή τῶν γυναικῶν στά στρατόπεδα.

Στήν Ἑλλάδα δέν κυκλοφόρησε, ἐνῶ στό ἐξωτερικό ἐξαντλήθηκε μέσα σέ λίγο καιρό.

Πῶς γράφτηκε;

Σ' ὄλη τήν περίοδο τῆς ἐξορίας μας ἐνιωθα τήν ἀνάγκη νά κρατῶ σημειώσεις ἀπ' τή ζωή μας. Ἡ ἀνάγκη αὐτή μέ πίεζε, γιατί ἐβλεπα πῶς αὐτός ὁ κόσμος τῶν γυναικῶν, πού μιᾶ ἀσήμαντη μονάδα του ἀποτελοῦσα κι ἐγώ, ἔμπαινε σ' ἕνα κύκλωμα μιᾶς ζωῆς πού, κάθε μέρα, κάθε ὥρα, κάθε λεπτό, ἔγραφαν ἢ καθεμίᾳ χωριστά κι ὄλες μαζί, μιᾶ καινούρια σελίδα στήν ἱστορία τοῦ τόπου μας. Ἦταν ἕνα «ὄλικό» πού δέν ἔπρεπε νά ξεχαστεῖ, νά θαμπώσῃ ἢ ν' ἀλλοιωθεῖ μέ τό πέρασμα τοῦ χρόνου.

Εὔκολο, βέβαια, δέν ἦταν νά κρατᾶ κανεῖς σημειώσεις, κατ' ἀπό τίς συνθήκες πού ζούσαμε. Χρειαζόταν μέγιστη προσοχή καί φροντίδα. Καί νά, πού σέ κάποια δύσκολη στιγμή, μέ τήν ἀπειλή τῆς ἔρευνας, ἔκαφα τό πρῶτο μου τετράδιο.

Ἐπακολούθησαν τόσα καί τέτοια γεγονότα πού δέν ἔδιναν

πιά τή δυνατότητα νά γράφει κανείς. Μά ξανάβγαλα χαρτί καί μολύβι στό Μακρονήσι, όταν πιά είχε κάπως καταλαγιάσει ή πρώτη θύελλα τῶν βασανιστηρίων καί τῶν πιέσεων. "Ένα τετραδίο μέ κίτρινα φύλλα γινόταν καί πάλι ή κρυφή συντροφιά μου, ένα χρέος. Σ' αὐτό ἔριχνα τίς πρόσφατες ἀναμνήσεις μου κι ὕστερα, μέρα τή μέρα, λίγα ἀπ' τή ζωή μας. Μά ἦταν φυσικό τά γραφτά αὐτά ν' ἀποτοπώνουν σύντομα, συνοπτικά, τά ἀπολύτως ἄμεσα καί οὐδιώδη κάτ' ἀπ' τίς συνθήκες πού γράφονταν. "Έτσι δόθηκαν στήν πρώτη ἔκδοση τό 1964, παραλείποντας μάλιστα καί λίγες ἔστω προεκτάσεις πού ἀφοροῦσαν περισσότερο τήν ἀτομική μου ζωή, μέσα στά γενικότερα πλαίσια τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. "Απέφευγα, ἀκόμα, νά γράφω τά πραγματικά ὀνόματα τῶν γυναικῶν καθώς καί τῶν φρουρῶν καί βασανιστῶν μας.

Τό δεύτερο μέρος εἶναι ένα «ξάφρισμα» ἀπό τό περιεχόμενο ενός ἄλλου τετραδίου μου, πού ἦρθε στά χέρια μου πολύ πολύ ἀργότερα. Μοῦ παραδόθηκε ἔτσι, ρουλό, τυλιγμένο σ' ένα χαρτί ἀδιάβροχο, ὅπως τό εἶχα πάντα, γιά νά νά εὐκολο νά τό κρύβω, νά τό ἐξαφανίζω σέ κάθε περίπτωση. Αὐτό τό «ἀντάμωμα» μέ τό γραφτό μου, ὕστερ' ἀπό χρόνια, μοῦ ἔδωσε πολλή χαρά.

Τό περιεχόμενό του ἀναφέρεται στό «δεύτερο Τρίκκερι» ὅπως συνηθίζαμε νά λέμε τήν περίοδο πού, μετά τό Μακρονήσι, μᾶς μεταφέρανε ξανά στό Τρίκκερι.*

Δίνοντας αὐτή τήν «ἐπιλογή» ξαναπερπάτησα μέ τή σκέψη καί τήν ψυχή μου στά μονοπάτια καί στίς πλαγιές τοῦ νησιοῦ τῆς ἐξορίας μας, χώθηκα κάτ' ἀπ' τίς μαῦρες σκιές, ξανάφερα μυστικά μου μιά μιά τίς γυναῖκες μας, μέ τή ζωτάνια, τούς πόνους καί τίς λαχτάρες τους. Αὐτές τίς γυναῖκες πού, ἡ μιά κοντά στήν ἄλλη, ἔκαναν ένα σύνολο δυνατό κι ὠραῖο.

Μά στίς σελίδες μου αὐτές, στό «δεύτερο Τρίκκερι», μπορεῖ κανείς νά «δεῖ» καί κάτι πού μᾶς πίκραινε, κάτι πού μᾶς βασάνιζε. Κι αὐτό τό «κάτι» ἦταν τόσο πύο πικρό γιατί ἐρχόταν νά προστεθεῖ καί νά βαρύνει πύο πολύ τή δύσκολη ζωή μας. "Ήταν γιατί, λίγο

* Ἐδῶ τά περισσότερα ὀνόματα εἶναι τά πραγματικά. Κι ἂν ὀρισμένα ἀλλάξω εἶναι γιά λόγους πού μπορεῖ νά ἀφοροῦν τίς ἴδιες τίς φίλες μου συγκαταόμενες.

λίγο, ἡ συνοχή μας, τό δέσιμό μας χαλάρωνε. Αὐτό τό δέσιμο πού μᾶς ἔκανε ν' ἀντιμετωπίζουμε τίς πύο δύσκολες καταστάσεις σάν ἕνας ἄνθρωπος. Σάν ἕνας δυνατός ἄνθρωπος. "Ήταν ὁ κάματος; "Ήταν ὁ ἐκνευρισμός ἀπ' τήν πολύχρονη κράτησή μας; "Ήταν ἡ τυχόν διαφωνία στόν τρόπο ἀντιμετώπισης τῆς ζωῆς μας ἢ οἱ πρῶτες ἀμυδρές συνέπειες μιᾶς βαθύτερης ἀσυμφωνίας; Δέν μπορέσα νά ξεδιαλύνω. Οὔτε καί ἐπεδίωξα. "Αλλωστε οὔτε καί μέ τό σύντομο αὐτό προλογικό μου σημεῖωμα ἔχω τήν πρόθεση νά ἀποδυθῶ σέ τέτοιες ἀναλύσεις. "Ο,τι μπορῶ νά ξέρω εἶναι πώς ἤμασταν πικραμένες.

Μά, καί πάλι, τό ἀπόθεμα τῆς θέλησης, ὁ δεσμός τῆς κοινῆς ζωῆς, τό αἶσθημα τῆς ἀξιοπρέπειας πού τό ἔβρισκες σ' αὐτό τόν κόσμο τῶν ἀπλῶν γυναικῶν, τῶν νέων κοριτσιῶν, τῶν μαρτύρων, τῶν Ἑλληνίδων, ἀνάβλυζε σέ κάθε ὁμαδική ἐκδήλωση, ἔδειχνε πώς αὐτός ὁ κόσμος μπορεῖ καί ξέρει ν' ἀποδιώχνει ὅσα κι ὅ,τι τόν χωρίζει, νά κρατᾶ ὅσα κι ὅ,τι τόν ἐνώνει.

Σέ ποιᾶς ἀπό μᾶς τή μνήμη δέ χαράχτηκαν γιά πάντα οἱ εἰκόνοες τοῦ ἀποχωρισμοῦ; Ποιά δέ λαχτάρησε, δέ δάκρυσε, δέ συνόδεψε μέ τήν ψυχή της, κουνώντας τό λευκό μαντίλι, τή φίλη, τή συντροφίσα, τή συγκαταόμενη, πού ξεκολλοῦσε μέ τό καῖμι ἀπ' τόν κορμό τοῦ στρατοπέδου, γυρίζοντας σπίτι της; Αὐτό τό λευκό μαντίλι πού ἔγινε σύμβολο ἐνός ἀνεξίτηλου δεσμοῦ ἀνάμεσά μας; Πού, φεύγοντας, δέν εὐχήθηκε «ἐκ βαθέων» νά «γυρίσουν» καί οἱ ἄλλες, νά «γυρίσουν» ὅλες;

"Έτσι, αὐτές τίς ὁμορφες εἰκόνοες ἀνθρωπιᾶς καί μεγαλείου, κράτησα καί θά κρατήσω γιά πάντα.

"Ας μοῦ συγχωρήσουν οἱ γυναῖκες μας τίς τυχόν παραλείψεις. Κι ἂν τό φτωχό μου τοῦτο γραφτό, τό χωρίς λογοτεχνικές ἀξιώσεις, κάτι προσθέτει στά γράμματα καί στήν ἱστορία τοῦ τόπου μας, αὐτό τό «κάτι» τό γράψαμε ὅλες μαζί.

Γι' αὐτό ἄς γίνεῖ ἕνας θερμός χαιρετισμός σ' ὅλες, ὅπου κι ἂν βρίσκονται. "Ένας φόρος τιμῆς στή μνήμη ὅσων ἔφυγαν γιά πάντα ἀπ' ἀνάμεσά μας.

"Ας γίνεῖ μιά κραυγή ἀπό μιά μάνα, ένα μήνυμα ἀπό ἑκατοντά-

δες μανάδες, ένα «ΦΤΑΝΕΙ» σ' ό,τι είναι βία, καταπίεση, άπανθροωπιά.

Καιρός νά δοθοῦν στόν άνθρωπο οί συνθήκες πού, στή μεγαλοσύνη του, μπορεί νά χτίζει ό,τι καλό κι ώραίο. Για τόν άνθρωπο.

Ε.Π.

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Ἡ Ειρήνη σκοτώθηκε σέ αυτοκινητιστικό άτύχημα στίς 16 Δεκεμβρίου 1976.

Γεννήθηκε στή Νέα Φώκεια τῆς Μικρασίας, στό 1912. Ὁ πατέρας της, Δημοσθένης Μαρουδῆς, γιάτρος, καταγόταν από τή Σκύρο.

Ἡ οἰκογένειά της πέρασε από σκληρές δοκιμασίες. Δυό διωγμοί από τούς Τούρκους, στά 1914 καί 1922. Προσφυγιά. Γερμανική κατοχή. Πείνα καί μετά ἡ δίνη τοῦ ἐμφύλιου πολέμου.

Ἐζῆσε τά παιδικά της χρόνια στή Μυτιλήνη.

Διορίστηκε υπάλληλος στήν Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος καί στήν Ἀθήνα, από πολύ νωρίς, ἀνέπτυξε ἐκεῖ πλούσια συνδικαλιστική δράση ταγμένη στό προοδευτικό κίνημα. Δούλεψε στήν Ἀντίσταση. Ἐπειδή ἀρνήθηκε ν' ἀποκηρύξει τήν ἰδεολογία της ἀπολύθηκε τό 1948 από τήν Τράπεζα καί ὕστερα ἐκτοπίστηκε μένοντας γύρω στά 4 χρόνια στά στρατόπεδα τῆς Χίου, τοῦ Μακρονησιοῦ καί τοῦ Τρίκκερι.

Γιά πολύ διάστημα ἦταν Πρόεδρος τῆς Πανελληνίας Ἐνωσης Συγγενῶν τῶν Πολιτικῶν Προσφύγων, καί στήν ὑπόθεση αὐτή ἀφοσιώθηκε ὡς τό τέλος τῆς ζωῆς της. Στά 1964 κατέθηκε στίς βουλευτικές ἐκλογές ὡς ὑποψήφια βουλευτῆς τῆς ΕΔΑ. Στό δικτατορικό πραξικόπημα τοῦ 1967 βρέθηκε κοντά στήν ἀδελφή της, στό Παρίσι, καί ἀναγκάστηκε νά ζήσει αυτοεξόριστη σέ ὅλη τήν ἑπταετία, ἐνῶ, παράλληλα, ἡ Τράπεζα εἶχε δεσιμεῦσει τή σύνταξή της.

Μετά την πτώση της χούντας, έξω από άλλες της δραστηριότητες, δούλεψε με ζέση για την επαναφορά των απολυθέντων για την ιδεολογία τους υπαλλήλων της Τράπεζας. Επί 26 χρόνια θρισκόταν σέ αναγκαστικό χωρισμό από τόν άντρα της, πολιτικό πρόσφυγα στίς Ἀνατολικές χῶρες.

Γιά τό ἡμερολόγιο τοῦτο πού κυκλοφόρησε στήν πρώτη μορφή του μέ τό ψευδώνυμο Ἑλένη Λεύκα, στό 1964, στίς ἀνατολικές χῶρες, καί τό ἀναφέρει ἡ ἴδια στό προλογικό της σημείωμα, ὁ γνωστός λογοτέχνης Δημήτρης Χατζής, κριτικάροντας τό βιβλίο ἔγραψε τότε λόγια ἐπαινετικά στήν ἐφημερίδα «Δαϊκός ἀγῶνας» τῆς Οὐγγαρίας. «... Τό βιβλίο τῆς Ἑλένης Λεύκα», γράφει, «ἔρχεται νά προσθέσει μιᾶς ζωντανή σελίδα στή λογοτεχνία. Χωρίς νά ἔχει ἀξιώσεις μιᾶς λογοτεχνικῆς σύνθεσης — καί ἴσως, μάλιστα, ἀκριδῶς γι' αὐτό — μέ τή σεμνότητα τῆς ἀμειψῆς ἀπόδοσης τῶν πραγματικῶν γεγονότων, εἶναι ἕνα χρονικό μιᾶς ομάδας γυναικῶν στήν ἐξορία καί ὕστερα στό στρατόπεδο τοῦ Μακρονησιοῦ, πού κατορθώνει νά συγκινεῖ βαθύτατα. Μέ τά πιό λιτά μέσα, χωρίς κραυγές καί μεγάλες φιλοσοφήσεις ἀνασταίνει τόν πόνο, τό μαρτύριο, τήν κτηνωδία καί μαζί τήν ἀνθρωπιά καί τήν περηφάνια τοῦ ἀνθρώπου, μέ τρόπο θά τόν ζήλευε καί ἡ πιό ἔμπειρη λογοτεχνική προσπάθεια. "... Αὐτά τά δέντρα, οἱ ἐλιές τοῦ Τρίκκερι, μέ τά ζωντανά νευρώδικο κορμιά τους, καί τά λεία γκρίζα μπράτσα τους, μέ τίς ἀργυρές πυκνές φυλωσιές τους, καρπερές σά γερές, δυνατές μανάδες, στέκονται οἱ μοναδικοί μάρτυρες μιᾶς τραγωδίας, τῆς τραγωδίας μας. Αὐτές ρουφοῦν μέ τίς θατιές ρίζες τους τούς χυμούς τῆς γῆς, λούζονται τή βροχή καί τόν ἥλιο, καρπίζουν. Αὐτές σκεπάζουν μέ τίς φυλλωσιές τους ἕνα κοπάδι γυναῖκες πού τίς ξερίζωσαν ἀπό τή γῆ τους, ἀπό τά σπίτια τους, πού ξεκολλᾶν ἀπό τά στήθια τους τά μωρά, πού ποτίζονται φαρμάκι ἀντί γιά καρπερόν ἔρωτα".

» Ἔτσι εἶναι γραμμένο ὅλο. Μακάρι νά εἶχαμε καί πολλά τέτοια χρονικά. Εἶναι ἕνα βιβλίο ὑπόδειγμα στό εἶδος του καί θά θέλαμε νά συστήσουμε σέ ὅλους τούς συναγωνιστές μας νά τό διαβάσουν. Ἄμειπτη εἶναι, ἐπίσης, ἡ γλώσσα του, χωρίς καμιᾶ κενός εἶδους ὑπερβολή, κατάχρηση ἢ ἐπιτήδευση — ἔτσι πού θά

ἔπρεπε νά συμπεριληφθεῖ στό βιβλίο πού χρησιμοποιοῦν στρωτή καί ὠραία ὄρμη δημοτική — πού θά μπορούσε νά χρησιμοποιεῖται καί ἀπό τούς δασκάλους πού διδάσκουν τά νεοελληνικά στό παιδιά...».

Ἡ Εἰρήνη πρὶν ἀπό τόν τόσο ἀναπάντεχο, ξαφνικό της θάνατο ἐπεξεργαζόταν ἀκόμα τό βιβλίο της. Στό σπίτι, πάνω στό γραφεῖο ὅπου δούλευε, θρήκαμε τά χαρτιά της ὅπως τ' ἀφήκε γιά νά ξαναγυρίσει σέ μιάν ὥρα καί νά συνεχίσει, τή γραφομηχανή ἀνοιχτή, τό φρεσκογραμμένο, ἀναμορφωμένο της κείμενο καί κείνο τό ταλαιπωρημένο πρωτότυπο γραφτό της, ἕνα τσαλακωμένο τετράδιο μέ φύλλα κίτρινα, τσιγαροχαρτένια, ὅπου πρόχειρα, λαχανιασμένα, διαστικά ἔριχνε τίς σημειώσεις της στό χροῖο τοῦ παιδεμοῦ τῆς ἐξορίας. Χρειάστηκε μιᾶ μικρή προσπάθεια γιά νά τακτοποιήσουμε αὐτό τό ὕλικό, μά ὥστόσο θρέθηκε τό ἡμερολόγιο σχεδόν ὀλοκληρωμένο. Ἴσως σκεφτόταν νά κάνει κάτι μικροσυμπληρώσεις ἀκόμα.

Ἡ Εἰρήνη ἔφυγε προσμένοντας κι αὐτή τή Μεγάλη Αὐγή, τή φωτεινή μέρα πού γι' αὐτήν δούλευε ὡς τήν τελευταία της ὥρα.

Τό ὄνειρο, ἡ λαχτάρα της, ἦταν τοῦτο πού ὁ Γιάννης Ρίτσος γράφει στό «Γράμματα στό Ζολιό Κιουρί»:

*Ἄχ, ἔτσι ἀδέροφια μου, νά μὴν ὑπάρχουν πιᾶ καμένα σπίτια
μά νᾶναι ὅλος ὁ κόσμος ἕνα σπίτι ἀσβεστωμένο μέ τή βούρτσα
τοῦ ἡλίου
κι ἄχ, ἔτσι, ἀδέροφια μου, τοῦτο τό σπίτι νάν τό συγγυρνάει μονάχα
ἡ μάνα μας ἡ Λευτεριά κ' ἡ πρωτοθυγατέρα της ἡ Εἰρήνη.*

ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΑΡΟΥΔΗΣ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Μακρονήσι, Μάιος 1950

Θά ξαναγράψω... Κάτι μπορεί, κάτι θά 'πρεπε νά μείνει από τούτη τήν ιστορία μας.

Στά μέσα του περασμένου Δεκεμβρη, στό Τρίκκερι, έκαψα τό πρώτο μου τετράδιο. Σ' αυτό είχα κλείσει ένα κομμάτι τής ζωής μας. Γεγονότα, έντυπώσεις, μαρτυρίες, απ' τήν αρχή πού μās έκλεισαν στήν Άσφάλεια κι ύστερα, στους στρατώνες τής Χίου. Ένα θράδυ παγωμένο, μέσα στή μικρή σκηνή μας, βιαστικά, τό 'σμισα φύλλα φύλλα και τό 'ριξα στίς φλόγες. Οι κόκκινες γλώσσες έγλειφαν μιά μιά τίς σελίδες, καταβρόχθιζαν τά γραμματάκια, γραμμέ-να μέ μολύδι. Από κάθε φύλλο δέν ξιμενε παρά μιάν άχνή στάχτη. Τά μάτια μου είχαν καρφωθεί σέ τούτο τό μικρό θάνατο... Βούρκωσα... Λές και οι φλόγες ξεκαιγαν τό κορμί μου τό 'ίδιο.

— Γιατί; Γιατί;...

Άκουσα νά ψιθυρίζει ή φίλη μου.

Άνακαθισμένη πάνω στό ράντζο της, διπλωμένη στά δυό, τά γόνατά της δεμένα σφιχτά μέσα στά μπράτσα της, καθώς άνασήκωσε τό κεφάλι της, στό πρόσωπό της τρεμούλιασε ή κόκκινη λάμψη τής φωτιάς. Έξω παγωνιά. Έβρεχε και φυσούσε δυνατά. Ριπές ριπές ή βροχή έδερνε τή «στέγη» και, παραδιάζοντας τήν «πόρτα», μούσκευε τό χωματένιο πάτωμα. Άνακατεύονταν οι μυρουδιές απ' τή μουσκεμένη σκηνή, τό λασπωμένο χῶμα, τόν καπνό. Κι ή φλό-

γα κυλούσε μαλακά πάνω στις σελίδες, ώσπου μιά μιά, δυό δυό, τις εξαφάνιζε.

Ήξερε ή Νώτα πώς τό τετράδιό μου αυτό ήταν ή κρυφή συντροφιά μου. Έκει μιλούσα μέ τή Μάνα μου, μέ τόν άντρα μου, μέ τά παιδιά και τ' αδέρφια μου, έλεγα όσα δέ θά τους έφταναν ποτέ, όσα δέν μπορούσα νά πω στά στεγνά, λογοκριμένα δελτάρια τής άλληλογραφίας μας. Σ' αυτό απόθετα κρυφά ό,τι σωριαζόταν μέσα μου, κάθε μέρα, κάθε ώρα, μιά μονάδα έγώ, δεμένη σφιχτά μ' αυτό τόν κόσμο τών γυναικών, πού, μέ τά λίγα μπαγκάζια τους μέσα στά τσουβάλια, κουβάλησαν από φυλακή sé φυλακή, από νησί sé νησί, τίς άγωνίες, τά όνειρα, τίς λαχτάρες, τό κουράγιο τους. Μιά περίπτωση ή καθεμιά. Μιά ιστορία πού ξεπηδά κάτ' άπ' τά μαύρα κεφαλομάντιλα, τά λατρεμένα χέρια, ιστορία πού τή διαβάζεις στις θατιές ρυτίδες, στά σφραγισμένα χείλη τών γυναικών, τών μανάδων τής Καστοριάς, τών Γρεβενών, τής Μυτιλήνης, τής Κρήτης. Στή λάμπη τών ματιών, στά σφριγηλά κορμιά τών κοριτσιών. Ιστορία μιάς ζωής ταπεινής, γεμάτη πόνο και καρτερία. Και τέτοιες ιστορίες χιλιάδες κέντρισαν, μάτωσαν καρδιές, πλήγωσαν τό κορμί τής Ελλάδας ολάκερης. Νά μπορούσε κανείς ν' άποτυπώσει όμορφα, αληθινά, τούτο τό καινούριο έπος πού γράφεται sé κάθε γωνιά του τόπου μας, στά θουνά, στά χωριά, στά ξερονήσια τής έξορίας, στά μπουντρούμια τής Ασφάλειας, στις γειτονίες τής πόλης. Πού γράφεται στά ρημαγμένα σπίτια, στή φωνή τών παιδιών πού άπομένει χωρίς άπόκριση στό κάλεσμα τής Μάνας..

Μά νά πού έκαφα τίς σημειώσεις μου. Δέν μπορεί. Κάτι θά 'πρεπε, ένα γραφτό από κάποια ή κάποιες από μäs, νά δραπετεύσει από τούτο τό άγκαθωτό συρματοπλέγμα πού μäs σφίγγει τόσο καιρό.

Μήνες τύλιγα τό τετράδιό μου σ' ένα καρβόπανο. Γνώριμο, ζωντανό, θαρρείς, τό πακετάκι αυτό, τό προστάτευα, τό φρόντιζα σαν παιδί μου. Τό κουβαλούσα μαζί μου όταν «κινδύνευε», τό 'κρυβα μέσα στις λακκούβες τών δέντρων, έσκαβα και τό 'χωνα στή γή. Γιατί τό 'καφα; Ψιθυρίστηκε πώς θά μπλοκάριζαν ξαφνικά τό στρατόπεδο οι χωροφύλακες και θά μäs έκαμναν έρευνα. Κι ή-

ταν οι μέρες εκείνες πού όλα σκοτεινίασαν γύρω μας. Συστηματικές, επιστημονικά οργανωμένες σωματικές και ψυχικές πιέσεις. Κι ό χειμώνας βαρύς, λές και τά σύννεφα χαμηλώναν πιότερο και μäs πλάκωναν κι οι γκριζες φυλλωσιές τών δέντρων κι ή ακατάπαυστη βροχή κι ή λάσπη... Λάσπη παντού... Μά πιό πολύ τό άγνωστο. Τι θά μäs έκαμναν;

Τώρα στό Μακρονήσι.

Πάνε περίπου τέσσερις μήνες από τότε πού μäs ξεμπάρκαραν, σαν κοπάδι πρόβατα, sé τούτο τόν ξερόβραχο. Μιά λουρίδα θάλασσας μäs χωρίζει άπ' άντίκρυ, τό Λαύριο, τίς Καβοκολόνες. Λάμπει, ως πέρα, σά φάρος τό «άρχαιο κάλλος», ό ναός του Ποσειδώνα... Θυμάμαι τά δειλινά στό γέρμα του ήλιου, όλα λούζονταν σ' ένα κόκκινο φώς και τά γύρω θουνά κι οι λόφοι πού στεφάνωναν τό Σαρωνικό, σώπαιναν, σκούραιναν κι έσκυδαν, θαρρείς, σ' ένα προσκύνημα τής μέρας πού φεύγει κι οι κολόνες διαγράφονταν σαν κορόνα μεγαλόπρεπη, ώσπου, σιγά σιγά όλα νά θυτιστούν στις γκριζογάλανες άχνες. Τώρα δέν άκούμε παρά τό αδιάκοπο βουητό του άέρα και τής θάλασσας, πού ξεσπά θρώμικη άπ' τά δικά μας άποπατήματα πάνω στά βράχια. Γύρω μας συρματοπλέγματα, σκοπιές, στ' αυτιά μας αδιάκοπα οι σφυρίχτρες πού ξεσκίζουν τήν ψυχή μας, οι μαύρες σκηνές, οι χαράδρες πού σκεπάζουν και πνίγουν τους θόγγους άπ' τά βασανιστήρια τών κρατουμένων.

Άς είναι. Μέσα sé τούτο τόν άνελέητο περίγυρο θά προσπαθήσω νά περιμαζέψω στό μυαλό μου ό,τι μπορώ, νά κάνω μιά σύντομη αναδρομή, νά θυμηθώ τά περασμένα, από τότε πού, τήν άνοιξη του 48, μäs άρπαξαν άπ' τά σπίτια μας γιατί δέ δεχτήκαμε νά ύπογράψουμε τή «δήλωση νομιμοφροσύνης».

Δέ θυμάμαι πώς ακριβώς ήταν διατυπωμένα τά κείμενα αυτών τών ιστορικών έγγραφων. Θυμάμαι μονάχα πώς ή Τράπεζα όπου δούλευα, μου «διεβίβασε» τήν άπόφαση τής «Επιτροπής Νομιμοφροσύνης» πού άποφαινόταν πώς, αφού δέν έσπευσα νά ύπογράψω και νά παραδώσω «έντός πενθημέρου» τή «δήλωση νομιμοφροσύνης» δέν είμαι νομιμόφρων. Ύστερα άπ' αυτό «έξεδόθη» ή τάδε

νή της Ἑλένης, στό μισόφως τῆς λάμπας, οἱ «μπαλαρίνες» ξεπετιοῦνται ἀπ' τὰ στρωσίδια καί τό «μπαλέτο» μ' ἐπικεφαλῆς τήν «Οὐλάνοβα» χορεύει, πατώντας ἀπό στρωσίδι σέ στρωσίδι καί σκοντάφτοντας πάνω σ' ἀραδιασμένα στό στενό διάδρομο παπούτσια. Σ' ἄλλη σκηνή ἀκούγονται σιγανά τραγούδια, πνιχτά γέλια.

Μά κάποτε καταφθάνουν μέσα στή νύχτα οἱ φρουροί. Μπαίλουν στίς σκηνές μ' ἕνα φακό στά χέρια καί τό «ξάφρισμα» ἀρχίζει. Ὁ φακός πέφτει στό πρόσωπο τῆς καθεμιᾶς, καθώς εἶμαστε ξαπλωμένες. Ἐπίμονα, ἐνοχλητικά κάτ' ἀπ' τό φῶς τοῦ φακοῦ φάχνουν τά χαρακτηριστικά τοῦ προσώπου μας, ρωτοῦν τό ὄνομα, κρατοῦν στοιχεῖα. Ἔτσι, ἀρπάζουν ἀπ' ἀνάμεσά μας ἀρκετές γυναῖκες, τίς ξεχωρίζουν, τίς κλείνουν, πέρ' ἀπό μᾶς, σέ τρεῖς συρματοφραχτες σκηνές. Καμιᾶ ἐπαφή δέ μᾶς ἐπιτρέπουν. Κι ὕστερα ἄλλες δεκαπέντε, τίς μαντρώνουν σ' ἕνα συρματοπλεγμα, ἐντελῶς στό ὑπαιθρο. Μέσα στόν παγωμένο βοριά, μίαν ὀλάκερη μέρα, οἱ γυναῖκες μας αὐτές μένουν ὄρθιες, χωρίς παλτά. Ἡ προσπάθειά μας, νά μὴν τίς ἀφήσουμε νά παγώσουν. Ἐφευγόντας τήν προσοχή τῶν σκοπῶν, σερνόμαστε, τίς πετάμε ρούχα. Κι ἐκεῖνες θορίζουν πάντα τρόπο γιά νά περάσουν τίς δύσκολες ὥρες τους γιά νά μὴ ξεπαγιάσουν. Πιάνουν τό χορό! Κάνουμε διαδήματα στή Διοίκηση καί καταφέρνουμε νά τίς ἐλευθερώσουμε, τό θράδου πιά.

Ἐπιμερώνει Χριστούγεννα. Ἔνα μέρος τῆς χορωδίας τῶν γυναικῶν ἀποφασίζει νά βγεῖ γιά τά «κάλαντα». Καί τά ξημερώματα, μέσα στήν παγωνιά τοῦ Δεκέμβρη ἀντηχεῖ στό μουντό στρατόπεδο ἕνα γλυκό τραγούδι:

«Ἄγια νύχτα σέ προσμένουν
μέ χαρά οἱ Χριστιανοί...».

κι ὕστερα:

«Ἔνα δέμα, ἕνα γράμμα
δυό λογάκια τρυφερά».

Ἡ χορωδία φτάνει ὡς τά κελιά τοῦ Μοναστηριοῦ, ἔξω ἀπ' τά γραφεῖα τῆς Διοίκησης.

Μιά ἀπ' αὐτές τίς γιορτινές μέρες, ἔβρεχε πολύ, οἱ κοπέλες μαζεύτηκαν στήν «πλατεία» ἔξ' ἀπ' τό Μοναστήρι κι ἔστησαν χορό.

Πῶς ἀναδύζει τό κουράγιο μέσ' ἀπ' τήν ψυχή, ἀπ' τά κορμιά τούτων τῶν γυναικῶν! Τίς βλέπω, μεστές, στητές, ἡ βροχή νά μουσκεύει τά μαλλιά, τά πρόσωπα, τούς ὄμους, τά στήθια, ὁ ἀέρας ν' ἀνεμίζει κεφαλομάντιλα καί φουστάνια, κι ἐκεῖνες, μιά σφιχτή ἀλυσίδα, νά χορεύουν, νά χορεύουν ἀσταμάτητα. Αὐτός δέν εἶναι χορός σέ γλέντι, σέ χαρά, σέ πανηγύρι. Ἀναπηδώντας ρυθμικά, μέ τά γερά τους πόδια, στήν Ποντιακή «σούστα», λές καί δίνουν τό παρόν στή ζωή, παλεύουν μέ τό δικό τους τρόπο τίς θύελλες, ἀνοίγουν ἔτσι, μέ τό χορό, μέ τά μουσκεμένα στητά στήθια τους τό δρόμο πρός τό καινούριο κόσμο πού ὄραματίστηκαν, πού πίστεψανα.

Φρουρά καί ἀξιωματικοί ἀποροῦν... Δέ θά τσακίσουν, λοιπόν, ποτέ, μέ τίποτα αὐτές οἱ πεισματάρεις; Μά, περίεργο, δέν ἐπιμεινῶν. Δέν τίς σταματοῦν. Τίς ἀφήνουν νά χορέψουν κι ὕστερα προσφέρουν, «γιά τίς γιορτές» ἕνα κουτί γλυκά, πού μπαίνουν σέ λαχεῖο. Ὁ λαχνός πέφτει στό ὄνομα τῆς Βέτας, πού εἶναι μαζί μέ τίς ἄλλες κλεισμένη στήν ἀπομόνωση. Πρίν λίγον καιρό ἔχουν ἐκτελέσει τόν ἄντρα της. Τό Βασίλη Μαρκεζίνη...

25 Ἰανουαρίου 1950

Μᾶς ξεσηκώνουν γιά ταξίδι. Ὁ καινούριος τόπος τό Μακρονήσι. Ὁ «Καρσιλαμάς» δίνει ἐντολή νά ἔχουμε ἔτοιμαστέι ὡς τίς τέσσερις τ' ἀπόγεμα. Κι ὄλες αὐτές τίς μέρες τό χιονόνερο δέ σταμάτησε. Χιονίζει καί θρέχει ἀκατάπαυτα... Κι οἱ ἀγγαρεῖες κι ἡ παίνα μᾶς ἔχουν ἐξαντλήσει. Καί τό μαῦρο ἐρωτηματικό: Τό Μακρονήσι... Μά σέ καιμιᾶς ἐξόριστης τά μάτια δέ βλέπεις τήν ἀπελπισία, ἀπό καιμιᾶ δέν ἀκοῦς γιά ὑποχώρηση, γιά «δήλωση».

Ἀρχίζουμε μηχανικά νά μαζεύουμε πάλι τά μπαγκάζια μας. Καινούρια διαταγή: «Σέ μισή ὥρα οἱ σκηνές θά πέσουν». Βρέχει... Μαζεύουμε διαστικά ὅ,τι προφταίνουμε καί σέ λίγο βλέπουμε τό θαρῦ μαῦρο πανί τῆς σκηνῆς νά κατεβαίνει, νά μᾶς κουκου-

λώνει. Οί φαντάρει εκτελοῦν πιστά τίς διαταγές. Μόλις προφταίνουμε νά τρέξουμε ἔξω πρὶν πέσει ἀπάνω μας τό μεγάλο βαρὺ κοντάρι. Ἄκουμποῦμε τὰ πρόσωπά μας πάνω στή λάσπη. Τώρα «πρέπει» νά διπλώσουμε τήν τεράστια σκηνή, νά τή μεταφέρουμε στό ἀρματαγωγό, πού εἶναι ἀραγμένο πέρ' ἀπ' τό χωριό, ἀρκετά χιλιόμετρα μακριά ἀπ' τό στρατόπεδο. Ἡ σκηνή, καθώς εἶναι θρεμένη, θαραίνει, θαρρεῖς, διπλάσια. Βάζουμε τὰ κοντάρια κόντρα χάμω κι ἀκουμποῦμε πάνω στό πλάτος τους, τή διπλωμένη σκηνή. Δώδεκα γυναῖκες παίρνουν θέση κι ἀπ' τίς δύο πλευρές, σκιάβουν, σηκώνουν τὰ κοντάρια καί ξεκινοῦν γιά τή μεταφορά τοῦ μαύρου ὄγκου. Τέτοιες συνοδεῖες, κάτ' ἀπ' τό χιόνι, στήν γκριζα, θαριά, γεναριάτικη ἀτιμόσφαιρα, βλέπει κανεῖς ὅλη μέρα, πάνω στίς βουνοπλαγιές τοῦ Τρίκκερι.

Παραπατοῦμε ἀπ' τό δάρος. Λαχανιάζουμε ὥσπου νά φτάσουμε στό ἀρματαγωγό στήν ἄλλη ἄκρη τοῦ νησιού. Κι ὕστερ' ἀπ' τό ὕλικό τοῦ στρατοπέδου πρέπει, γρήγορα, νά κουβαλήσουμε καί τὰ δικά μας πράματα. Τέσσερις, πέντε, ἕξι φορές ἔχουμε κάνει τή διαδρομή. Τά πόδια μας θαραίνουν, οἱ σφυγμοί μας χτυποῦν δυνατά παντοῦ στίς φλέβες. Ἀγεθαίνοντας κάποιο μονοπάτι βλέπω τή Λίτσα νά σωριάζεται ἀποκαμιωμένη, κάτω ἀπό ἕνα δέντρο. Κλαίει... Δέν ἀντέχει ἄλλο... Διψοῦμε... πολύ διψοῦμε. Μά ὁ «Καρσιλαμάς», δέ μᾶς ἐπιτρέπει νά πιοῦμε νερό. Δίνει διαταγή στούς χωριάτες νά μή μᾶς δώσουν οὔτε σταγόνα. Κι ὅπου βλέπει σταμνί, τό τσακίζει μ' ἕνα ξύλο πού κρατᾶ στά χέρια του. Σ' ὄλο τό μακρὸς τοῦ μονοπατιοῦ ἀκοῦς τόν ἦχο τῶν σταμνιῶν πού σπάει μέ τή μαγγούρα του ὁ «Καρσιλαμάς».

Εἶπαν πῶς ὅσα πράματα δέ φορτωθοῦν σέ λίγα λεπτά, θά ἴμεναν ἔξω. Κι οἱ γυναῖκες λαχανιάζουν νά προφτάσουν νά φορτώσουν τή μικρὴ τσιγγάνικη περιουσία τους. Πηγαينوερχόμαστε μέσ' ἀπ' τήν τεράστια μπουκα-πόρτα τοῦ ἀρματαγωγοῦ καί στοιδιάζουμε τούς μπόγους μας στήν ἀπέραντη κοιλιὰ του. Νυχτώνει... Ὁ χειμωνιάτικος ἀέρας φυσᾶ παγωμένος. Κάποιες ἀναψαν μιὰ μικρὴ φωτιά κάπου στήν ἀνηφοριά καί τριγύρω της ἀπλώνουν τὰ παγωμένα κόκκινα χέρια τους. Λίγες γυναῖκες, ὑπεύθυνες γιά τὰ τρόφιμα, κάπου σ' ἕναν ὀρμίσκο τοῦ νησιοῦ παλεύουν μέ τό ξερο-

ὄρι καί τὰ κύματα γιά νά φορτώσουν τὰ τσουβάλια στό καίκι, κι ὕστερα μέσα στή νύχτα καί στό κρύο, μουσκεμένες ὡς τή μέση, περδοῦν οἱ ἴδιες στό καίκι γιά νά τὰ συνοδέψουν ὡς τό ἀρματαγωγό.

Διαταγή: Νά φορτώσουμε στό μεγάλο ἀρματαγωγό καί τό ὕλικό κάποιου ἄλλου, μικρότερου, πού ἔχει πλευρίσει πάλι στό πρῶτο, τόν «Ἀχελῷο». Ὡς τίς ἔντεκα τή νύχτα φορτώνουμε καί ξεφορτώνουμε ὕλικό ἀπ' τό ἕνα καρᾶκι στό ἄλλο. Ἡ παγωνιά μᾶς τρυπᾶ, τὰ χέρια μας πονοῦν. Καί τό μεγάφωνο τοῦ «Ἀχελῷου» παίζει δυνατά, ἀσταμάτητα, ἐκνευριστικά τὰ τραγούδια γιά τήν ἔνδοξη Ἑλλάδα!

«Ἡ Ἑλλάδα ποτέ δέν πεθαίνει...».

Μεσάνυχτα πιά... Ἡ μπουκα-πόρτα σηκώνεται ἀργά, κλείνει πίσω της τήν τελευταία εἰκόνα τοῦ Τρίκκερι. Ὁ μονότονος ὑπόκωφος κρότος τῆς μηχανῆς ἀρχίζει, τό θεριό τραντάζεται. Ἴσως νά ξαποστάσουμε λιγάκι. Ἀποσκευές, γυναῖκες, σωριασμένες ἀνάκατα, μέσα στήν τεράστια θρώμικη κοιλιὰ τοῦ ἀρματαγωγοῦ, προσπαθοῦμε νά βάλουμε κάποια τάξη, κάπως νά βουλευτοῦμε. Ὡρα πολλή στάθηκα ὄρθια κι ὕστερα ἀκούμπησα τήν ἄκρη τοῦ πισινοῦ μου στή γωνιά ἐνός τσουβαλιού. Ἀπό παντοῦ ἀρχίζουν νά ξερνοῦν. Νιώθω τόν ξινό, ἀπαίσιο κόμπο στό λαιμό μου, μά κρατιέμαι. Παραλυμένο τό κορμί μου ἀπ' τήν κούραση, ταραγμένα τὰ σωθικά μου ἀπ' τήν ζάλη καί τόν πυρετό. Πῶς μᾶς κατάντησαν ἔτσι κουρέλια ἀνθρώπινα. Μᾶς ταλάνισαν μέρες, μῆνες δάκερους μέ τήν πείνα, τίς ἀγγαρεῖες, τήν ἀγωνία καί τώρα μᾶς φόρτωσαν σάν κοπάδι ζῶα... Τό μεγάφωνο συνεχίζει νά τρυπᾶ τ' ἀφτιά μας μέ τὰ «πατριωτικά» ᾄσματα... «Ἡ Ἑλλάδα ποτέ δέν πεθαίνει». Δίπλα μου μιὰ γυναῖκα, ὀλότελα μπρουμουτισμένη. Ποῦ εἶναι τό μοῦτρο της; Δέν ἔβλεπα παρά τὰ πισινά της ὄρθια.

— Ν' ἀκούμπησω λιγάκι; ρώτησα.

— Πέσε παιδί μου, γεῖρε νά ξεκουραστεῖς.

Ἀκούμπησα πάνω της κι ἔμεινα ὥρα πολλή, ἀκίνητη, ἀμίλητη. Μά ἔρχετ' ἡ ὥρα νά πᾶς γιά τήν ἀνάγκη σου! Ἡ «οὔρα» τῶν γυναικῶν πού περιμένουν γιά τήν ἴδια δουλειὰ ἀρχίζει ἀπό κάτω, πιάνει τίς σκάλες, γεμίζει τό θρώμικο διάδρομο πού καταλήγει σ' ἀποχωρητήρια. Ἐκεῖ πιά δέ μπορείς νά κρατηθεῖς. Ἡ ξινίλα τοῦ

μετοῦ, ἡ σπιρτάδα τῶν κάτουρων, ἡ θρώμα τοῦ θαποριοῦ, σέ κά-
νουν νά ξεράσεις τά σωθικά σου...

Κι οἱ φυματικές μας κάνουν συνέχεια αἰμοπτύσεις...

Στίς 26 Ἰανουαρίου, θραδινό πιά, φτάνουμε στό Λαύριο. Στό
Μακρονήσι θά μᾶς πῆγαιναν τήν ἄλλη μέρα. Ἴσως τίς ὥρες αὐ-
τές νά ξεκουραστοῦμε κάπως. Μά ὄχι. Τό πρόγραμμα τῆς ἐξόν-
τωσης λέει ἄλλο: Οἱ γυναῖκες πρέπει νά φτάσουν στόν τόπο τῆς
μεγάλης δοκιμασίας τους τέλεια ἐξαντλημένες, ἀποκαμιωμένες,
ἔτσι πού οἱ πιθανότητες ν' ἀντιδράσουν σ' ὅ,τι θά ἀκολουθήσει νά
εἶναι λιγότερες.

Καί οἱ διαταγές ἔρχονται ἢ μιά πάνω στήν ἄλλη.

— Οὐρές γιά ξεφόρτωμα!

Κι ἀρχίζουμε πάλι. Τό ὕλικό τώρα πρέπει νά μεταφερθεῖ
ἀπό κάτω ἀπάνω κι ἀπό κεῖ στό ἄλλο ἀρματαγωγό. Καί ξεφορ-
τώνουμε ἔτσι ὅλη τή νύχτα κοκαλωμένες ἀπ' τήν παγωνιά. Μερι-
κά δέματα ἀνοίγουν. Τά πράματα κινδυνοῦν νά πέσουν στή θά-
λασσα. Προσπαθῶ νά σφίξω τά σκοινιά, νά δέσω τούς κόμπους.
Τά χέρια μου δέν πιάνουν. Πονάει τό κρῦο...

Ἐημερώνει... Κάπου πιά πέρα ξεχωρίζουμε τό Μακρονήσι.
Ἔνα ξερό μακρόστενο νησί. Ἔχει, θαρρεῖς, τήν κρυάδα καί τό
χρῶμα τοῦ ἔρπετοῦ. Στήν πλαγιά τοῦ θουνοῦ, πρὸς τήν κορυφή,
διακρίνεται ἕνα τεράστιο ἄσπρο στέμμα. Κάτι ἄσπρα γράμματα
ἀπό κάτω. Κάτι σάν κίρια στήν μπροστινὴ μεριά.

Ψάχνουμε, ψάχνουμε μέ τὰ μάτια, μέ τήν ψυχή, ν' ἀφουγ-
κρατοῦμε, νά μαντέψουμε τί μᾶς περιμένει. Δέ μιλάει καμιά. Ἔ-
να καίτι πλησιάζει γεμάτο φαντάρους. Διακρίνουμε τὰ πρόσω-
πά τους γυρισμένα πρὸς ἐμᾶς. Φτάνει... Πλευρίζει στό ἀρματα-
γωγό. Εἶναι φαντάροι Μακρονησιῶτες πού ἔχουν «ὑπογράψει».
Ὁ Καρσιλαμᾶς μᾶς λέει: «Εἶναι τὰ καλά παιδιά. Ἔτσι θά γίνε-
τε κι ἐσεῖς σέ λίγο». Οἱ φαντάροι, σβέλτοι, πηδοῦν στό ἀρματα-
γωγό. Παράξενο. Τούς ἀφήνουν καί μᾶς πλησιάζουν καί μιλάνε
μαζί μας. Ὁ καθένας ζητάει τίς πατριώτισσές του. Κι οἱ πληρο-
φορίες ἀρχίζουν... Μισόλογα γιά θασσανιστήρια, γιά τό ξύλο, γιά
τό «σύστημα Ἀναμόρφωσης». Τό ἐρωτηματικό μεγαλώνει. Τί μᾶς
περιμένει;...

Ἡ «πρῶτη ἀποστολή» ξεκινοῦμε γιά τό Μακρονήσι. Φτάσαμε
κιάλας. Ἔτσι, καθώς καθόμαστε χαμηλά στήν κοιλιὰ τοῦ ἀρμα-
ταγωγοῦ, δέν καταλάδαμε πῶς πέρασε ἡ ὥρα. Ἡ μπουκα-πόρτα
γέρνει σιγά σιγά πρὸς τὰ ἔξω, ἀκουμπᾷ στήν προβλήτα. Παράξε-
να πράματα. Ὡς κάτω κεῖ παραταγμένοι φαντάροι, πού, μέ τό
ἀνοιγμα τῆς πόρτας τοῦ ἀρματαγωγοῦ ἀρχίζουν τὰ χειροκροτήμα-
τα. Τί συμβαίνει; Ἐμᾶς χειροκροτοῦν; Μά ὄχι. Μιά τσοῦρμα ἀ-
ξιωματικοὶ παρελαύνουν μπροστά στους φαντάρους, κατεβαίνουν
καί στέκουν στήν προβλήτα. Βγαίνουμε. Οἱ πρῶτες γυναῖκες ἀνε-
βαίνουν κιάλας τὰ σκαλιά καί φτάνουν στό ὕψωμα. Κάτι γεροδεμέ-
νοι ἄντρες μέ ἄσπρες γκέτες, ἄσπρες ζῶνες, μ' ἄσπρες θήκες μέ
πιστόλια κρεμασμένα πίσω, τίς πλησιάζουν, μετροῦν δέκα καί τίς
ξεχωρίζουν ἀπ' τίς ἄλλες. Ἡ Καίτη ἢ χορευτριά ἀνάμιασα, κάτι
γριούλες Μυτιληνιές μέ τούς μπόγους καί τὰ μωρά στήν ἀγκαλιά.
Τί θά τίς κάνουν; Ἄραγε ἀπό τώρα θ' ἀρχίσουν νά μᾶς θασανί-
ζουν; Ὁχι. Τίς ἀφήνουν καί περνοῦν μπροστά κι ὕστερα μετροῦν
ἄλλες δέκα κι ἄλλες δέκα. Μέ τόν τρόπο αὐτόν μποροῦν νά μᾶς
κοιτάζουν ὅλοι, φαντάροι κι ἀξιωματικοὶ ν' ἀναγνωρίζουν γνωστές
καί πατριώτισσες. Αὐτό τούς ἦταν ἀπαραίτητο γιά ν' ἀσκήσουν,
ἀργότερα, ὁ καθένας στή γνωστή του τήν ψυχολογική βία γιά ν'
ἀποσπάσουν «δήλωση». Ἐνικοῦμε γιά τό ΕΣΑΓ³.

Περπατοῦμε ἢ μιά πίσω ἀπ' τήν ἄλλη, σερνόμαστε κουρα-
σμένες, νυσταγμένες, μέ τὰ νεῦρα μας σέ ὑπερδιέγερση, κρατών-
τας ἢ καθεμιὰ στά χέρια κάποια σακούλα, κάποιο μπογαλάκι. Ἄ-
ριστερά μας, συγκροτήματα ἀπό σκηνές, σκοπιές, συρματοπλέγμα-
τα. Πάνω στίς χαμηλές μάντρες, μέ μεγάλα ἄσπρα γράμματα,
γραμμμένα συνθήματα «Ζήτω τό Ἔθνος!». «Ζήτω ὁ Βασιλεὺς». Κά-
που κάπου κανένα μούτρο δγαίνει φοβισμένα ἀπ' τό μισάνοιγμα
τῶν μαύρων σκηνοῦν καθώς περνοῦμε κάπως κοντά. Δεξιά ἕνα «θέα-
τρο», δηλαδή ἕνας ὑπαίθριος χώρος περιφραγμένος μέ χαμηλὴ
μάντρα. Τό χωματένιο δάπεδο, κάπως ἀμφιθεατρικά διασκευασμέ-
νο, ἀπέναντι ἢ σκηνή. Πέρα ἢ θάλασσα... πιά πέρα τό Λαύριο. Οἱ
Καθοκολόνες. Ψάχνουμε. Ὅλο ψάχνουμε γύρω μας. Πού θρισκό-

3. Ε.Σ.Α.Γ.: Τά ἀρχικά: Β' Σχολὴ Ἀναμορφωτηρίου Γυναικῶν.

μαστε. Για μιά στιγμή βλέπω μιά γυναικούλα, χωριάτισσα, πού βάδιζε μπροστά μου νά ξεκόβει απ' τή γραμμή μας. "Εν' αγόρι, ως δεκατεσσάρω χρονών, μέ πυρόξανθο, τσομπάνικο κεφάλι, ξεφεύγει απ' τό «σύρμα» — τό στρατόπεδο τών ανδρών — τρέχει πρὸς τή γυναίκα, πέφτει στήν ἀγκαλιά της.

— Γιόκα μ'! φωνάζει ἡ Μάνα καί τό φιλά καί τό χαϊδεύει. Τρίβεται κείνο γιά λίγο στό στήθος της... Μά ἕνας απ' τούς φρουρούς πού μᾶς συνοδεύουν μπαίνει στή μέση.

— "Αιντε πιά, φτάνει.

Ὁ σκοπὸς τραβά τό αγόρι, πού ξεκόβει απ' τήν κολόνα τών γυναικῶν γιά νά χαθεῖ μέσα στό ἀνοιγμα μιᾶς μαύρης σκηνῆς, πίσ' απ' τό συρματοπλέγμα.

— "Αιντε, στή σειρά σου θειά.

Μά ἡ μάνα δύσκολα ξεκολλᾷ απ' τό παιδί της. Εἶχε τρία χρὸνια νά τό δεῖ. Ἄνταρτόπαιδο. Τό ἴπιασαν στό χωριό καί δέν ἤξερε ἂν ζεῖ...

Τό παιδί ἀκουμπᾷ τό τραχύ του χέρι πάνω στόν ὦμο τῆς μάνας. Τό ξανθὸ κεφάλι του γέρνει γιά λίγο πάνω στό στήθος της, κάνει λίγα θήματα πλάι της, κολλητό πάνω στό φαρδύ μαῦρο φουστάνι της.

Στά χωριά εἶχαν μαζέψει πολλά παιδιά τών ἀνταρτῶν, μέ τή «φροντίδα» τῆς Φρειδερίκης. Νά τά προστατέψουν, εἶπαν, νά μήν τά πάρουν οἱ ἀντάρτες καί τά κάνουν «γενίτσαρους». Πολλά απ' αὐτά τά ἔκλεισαν στά ἀναμορφωτήρια τῆς Λέρου, ὅπου περνοῦσαν ζωὴ φυλακισμένων κι ἄλλα τά μπαρκάρησαν γιά τό Μακρονήσι γιά ν' ἀκολουθήσουν τούς ἀντρες στή μαρτυρική ζωὴ τοῦ στρατοπέδου.

Προχωροῦμε... Γυρίζω καί κοιτάζω τή σειρά τών γυναικῶν. Κουκουλωμένες μέ σάλια, μέ παλτά, μιά κολόνα ἀπὸ γυναῖκες, μέ τά πρόσωπα ἀδλακωμένα απ' τήν κούραση, σέρνονται σ' ἕναν τόπο καινούριο κι ἀγνωστο... Σέρνονται πλάι μας καί τά μωρά, προσπαθώντας νά συγχρονίσουν τά θηματάκια τους μέ τά δικά μας. Μά τίποτα, οὔτε ἡ κούραση οὔτε ἡ ἀγρύπνια κι ἡ πείνα οὔτε τό καινούριο ἀγνωστο πού μπροστά μας ἀνοίγεται ἔχουν ἀλλάξει τήν ἀπόφαση τών γυναικῶν νά τραβήξουν πρὸ πέρα. Οὔτε κλάμα, οὔτε παράπονο, οὔτε στεναγμός. Ἡ κολόνα τούτη πού πορεύεται στό

ξερωνήσι, ἀνάμεσα στά συρματοπλέγματα καί στοὺς σκοπούς, ἀναδίνει ἕνα μεγαλεῖο. Ἐνα κομμάτι τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, πλάι σ' ἄλλα, αὐτὲς οἱ ἀπλὲς γυναικούλες τοῦ χωριοῦ, τοῦ νοικοκυριοῦ, τῆς δουλειᾶς, τῆς τέχνης, ὀρθώνεται, δέ θέλει νά σταυρωθεῖ. Καί τὰ μεγάφωνα, πολλά γυαλιστερά μεγάφωνα, στημένα σ' ὄλο τό μάκρος τῆς διαδρομῆς, φωνάζουν:

— Γυναῖκες! Δέν εἶναι γιά σᾶς τὰ σίδερα τοῦ κομμουνισμοῦ!

— Γυναῖκες! Γυρίστε στήν ἀγκαλιά τῆς πατρίδος!

30 Ἰανουαρίου 1950

Δευτέρα πρωί. Πρὶν ἀκόμα ξημερώσει μᾶς ξύπνησαν ποδοβολητά καί θρισιές.

— Πουτάνες! Παλιοθρῶμες! Σήμερα θά πεθάνετε ὄλες!

Τό περιμέναμε. Μά ὄχι τόσο γρήγορα. Σέ λόγο πού μᾶς εἶχε βγάλει ὁ Διοικητὴς τοῦ Μακρονησιοῦ ὅταν ἤρθαμε, μᾶς εἶχε δώσει προθεσμία τρεῖς μέρες γιά νά «μετανοήσουμε» καί νά ὑπογράψουμε «δῆλωση». Οἱ μέρες περνοῦσαν χωρὶς ἀποτέλεσμα... Ἐπρεπε νά μᾶς ξαφνιασουν. Ψυχολογικά προετοιμαζόμασταν. Κάτι μισόλογα, κάτι «ἐμπιστευτικές» πληροφορίες κυκλοφοροῦσαν σκόπιμα. «Λέγε πὼς θά σᾶς διάσουν». «Τέτοια ἐντολή δόθηκε στό τάγμα...». «Προσέχετε τή νύχτα. Μή θγαίνετε μονάχες...». Κι ἄλλες τέτοιες «πληροφορίες» γιά τήν τρομερὴ μέρα πού μᾶς περίμενε. Καί μετροῦσαμε τίς ὥρες καί περιμέναμε τή μέρα τῆς δοκιμασίας...

— Ἀπάνω ὄλες! Μήν κουνηθεῖ καμιά! Ἀνάψτε τίς λάμπες! Βάναυσες, ἀγριες φωνές, πάνω, κάτω, γύρ' απ' τίς σκηνές μας, τρεχάματα, ποδοβολητά. Σά λυσσασμένα σκυλιά οἱ «Ἀλφαμίτες»⁴ πού τὰ ἀμόλησαν γιά νά κατασπαράξουν τὰ θύματά τους. Ξυπνήσαμε. Ἀνακαθίσαμε στά στρώματά μας. Νύχτα ἀκόμα. Κολλημένες ἡ μιά κοντά στήν ἄλλη, χάμω στό χῶμα, τριανταπέντε ὡς σαράντα γυναῖκες σέ κάθε σκηνή. Δυὸ φωτεινὲς γλωσσίτσες τρεμουλιάσανε

4. «Ἀλφαμίτες»: ἀπ' τὰ ἀρχικά Α. Μ. πού σημαίνει Ἀστυνομία Μονάδος.